

תרגילי דמיון מודרך אצל האדמו"ר מפיאסצ'נה והרב מנחם אקשטיין

א. האדמו"ר מפיאסצ'נה

1. האדמו"ר והגותו על החסידות

אחד האדמו"רים החשובים והמרתקים של המאה העשרים היה הרב קלונימוס קלמיש שפירא (להלן: רבי קלונימוס) מפיאסצ'נה, שחי בוורשה בין שתי מלחמות העולם, ונספה בשואה בתש"ד. הוא נולד בגרודזיסק בתרמ"ט לאביו רבי אלימלך מגרודזיסק שהיה זקן אדמו"רי פולין. במשך חייו היה פעיל בכמה תחומים, וביניהם כאדמו"ר לחצר חסידית, כראש ישיבת "דעת משה" שהוא הקים, כמחנך דגול, כעסקן הקהילה החרדית וכמחבר ספרים. בתקופת השואה הוא המשיך להנהיג את עדתו ודרש דרשות בגטו ורשה. לפני שגורש מהגטו ונרצח הוא הטמין את רוב כתביו בכד באדמת הגטו, ושם נתגלו לאחר המלחמה ופורסמו. רבי קלונימוס נחשב לפדגוג ומחנך מיוחד וחשוב, ובשנת תרצ"ב הוציא לאור בורשה את ספרו היחיד שנדפס בחייו, **חובת התלמידים**, שבו הוא כותב ישירות אל התלמיד החסיד הצעיר. הספר עשה רושם גדול גם בישיבות ליטאיות ובישיבות המוסר.

בהתקפה הנאצית על ורשה בתחילת שנת ת"ש נפגע בנו יחידו, ר' אלימלך בן ציון, מפצצה והועבר במצב אנוש לבית החולים. שם, כשבאו קרובי המשפחה לבקרו, התפוצץ פגז נוסף ונהרגו כלתו וגיסתו של רבי קלונימוס. בסוכות נפטר בנו, ולאחר כמה שבועות גם אמו. מכיוון שאשת רבי קלונימוס כבר נפטרה ממחלה בתרצ"ז, רבי קלונימוס נשאר רק עם בתו, רעכיל יהודית, שנחטפה בידי הנאצים ונהרגה בתש"ב. במשך השואה בגטו ורשה, רבי קלונימוס המשיך לשאת דרשות בסתר בניסיון לעודד את חסידיו, ובסוף טמן באדמה את כתביו שעוד לא

1. מאמר זה הוא הרחבה של פרק מתוך "בין משיחיות לנבואה: החסידות על פי האדמו"ר מפיאסצ'נה", עבודה לקבלת תואר דוקטור במחלקה לפילוסופיה יהודית, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ח. מאז שכתבתי את המאמר יצא לאור ספר של דניאל רייזר, המראה כמראה: טכניקת הדמיון במיסטיקה היהודית במאה העשרים, לוס אנג'לס תשע"ד, שעוסק גם הוא בנושא הזה. חומר בנושא גם נמצא בספרו של תומר פרסיקו, מדיטציה יהודית: התפתחותן של תרגולות רוחניות ביהדות זמננו, תל-אביב תשע"ו.

נדפסו. לאחר חיסול הגטו, בסוף המרד בתש"ג, רבי קלונימוס הועבר למחנה ריכוז ליד לובלין, ונרצח בד' במרחשוון תש"ד. אחרי המלחמה נתגלו כתביו על ידי פועל בניין, הועברו לארכיון היהודי בוורשה, ובסוף יצאו לאור בישראל.

רבי קלונימוס היה שילוב מיוחד של ישן וחדש. מצד אחד הוא היה אדמו"ר חסידי במלוא מובן המילה שהנהיג את חסידי חצרו ופעל להחדרת שמירת המצוות, האמונה וערכי החסידות בין חסידיו וחניכיו. מצד שני היה מנהיג שחי בקשר חזק למציאות המשתנה, שכללה השפעות מודרניות של חילוניות, השכלה וציונות. כל אלה השפיעו באופן מכריע על חלקים גדולים של העם היהודי, שהקשר שלהם לדת המסורתית נחלש. תופעה זו בלטה בעיקר בקרב הנוער, שהרבה מהם, כולל צעירים ממשפחות חסידיות, התנכרו לקהילה הדתית ועברו תהליך של חילון. לכן בכל ספריו אנו מוצאים ביטויים חריפים לבעיות הדור, כולל עוני ואנטישמיות, זלזול בקיום מצוות – ובעיקר חילול שבת, ובעיות קשות בשדה החינוך.

לדעתו של רבי קלונימוס, החסידות איבדה מזמן את יופייה וירדה מגדולתה. במקום החיוניות והרעננות של ראשית התנועה, היא הפכה ללא יותר מקבוצה חברתית המזוהה על ידי לבוש מסוים, מנהגי תפילה מיוחדים וקשר שטחי לאדמו"ר. לחסיד הממוצע אין מושג מהי המשמעות האמתית של החסידות כדרך מיוחדת בעבודת ה'. בעקבות זאת, ערכים מרכזיים בעולם החסידי נשכחים או נשמרים בצורה חיצונית ושטחית. מובן שבמצב כזה, שבו האידיאולוגיה החסידית כה נחלשת, קל יותר לנוער לעזוב את הקהילה על מנת לחפש אלטרנטיבה דתית או פוליטית שנראית משמעותית ורלוונטית יותר.

רבי קלונימוס נלחם נגד תופעות אלה דרך פעילותו הציבורית, כאדמו"ר, כראש ישיבה ומחנך ובאמצעות ספריו. בכתביו הוא הציג גם הגדרה תיאורטית של החסידות וגם תכנית פרקטית ומפורטת ליישום. בתוך ההגדרה התיאורטית נמצאת תיאוריה היסטורית של התפתחות החסידות וזיקתה לנבואה ולזרמים קדומים של הקבלה, חידושיו של הבעש"ט וזרמים בתוך החסידות. הוא גם מצביע על גישה פנאנתאיסטית לעולם, שבו ניצוצי הקודש והאלוקות נמצאים בכל. כל המרכיבים האלה קשורים גם בעובדה שהחסידות היא השלב ההיסטורי האחרון לפני ביאת המשיח.

הפן הפרקטי של תכניתו כולל שיטה חינוכית לנערים, תפקיד הרבי ויחסי הגומלין שלו עם חסידיו הקרובים ועם פשוטי העם. הוא מדבר על נסיעה לצדיק, על ההקמה מחדש של "החבריא הקדושה", שיקום מוסד ה"קעסט"2 לאברכים,

2. תמיכה כלכלית באברכים על ידי הוריהם או הורי נשותיהם לאחר נישואיהם, כדי לאפשר להם להמשיך ללמוד תורה ללא דאגת הפרנסה.

תפילה, תלמוד תורה, מדיטציה ותרגילי דמיון מודרך, ניגון וריקוד ועל תפקידה הרוחני של האישה. שיטתו החינוכית מתחילה מהנוער ומגיעה לאברכים, שהם אמורים להיות האליטה של החברה החסידית, ולהתחבר יחד בקבוצות סודיות של עובדי ה'.

2. המדיטציה

אחד הנושאים המרכזיים בכל ספרי רבי קלונימוס הוא "חיזוק המחשבה" ופיתוח הדמיון, שהוא תנאי לפיתוח הרגישות לנוכחות הבורא בעולם, לחוויה הרוחנית ולמציאות הקודש. על פי רעיון זה קרא רבי קלונימוס ל"קבוצות העבודה" שלו, ולספרו הראשון, "בני מחשבה טובה". האמצעי העיקרי לחיזוק המחשבה הוא תרגילי דימוי מודרך בנושאים מגוונים, שדרכם החסיד מגיע להתרגשות ולהתלהבות בעבודתו. כמה תרגילים קצרים נמצאים בבני מחשבה טובה, והנושא נדון יותר בהרחבה בספרו הכשרת האברכים. אנחנו נביא דוגמאות ונתאר את השיטה. גם נדון בשיטת המדיטציה של רבי קלונימוס ("השקטה"), ובשיטת ה"התבודדות" שמזכירה את שיטתו של רבי נחמן מברסלב.³ חשוב לציין שהעיסוק הגלוי במדיטציה כטכניקה מיסטית בחסידות אחרי הדורות הראשונים נדיר מאוד.⁴ אם כן, גם בנושא זה אנו רואים את האומץ של רבי קלונימוס לחזור לשורשי החסידות שלכאורה, לפחות ברובד הגלוי, כבר נשכחו למשך קרוב למאה שנה, ולהפוך אותם לנושאים מרכזיים בפרקסיס החסידי שהוא מציע בפני הקורא.

3. אף שמושג ההתבודדות נמצא גם במקורות אחרים, דברי רבי קלונימוס בנושא מאד מזכירים את שיטת ברסלב. ועיין גם מאמרנו: ראיית ה' כאמצעי לכוונה ודבקות בתפילה ולמימוש החזון החסידי של רבי קלונימוס קלמיש מפיאסצ'נה, מורשת ישראל ג, 1 (תשעה), עמ' 68-108.

4. את זה אפשר לראות בדבריו המוחלטים של המקובל האמריקאי, הרב אריה קפלן, שכתב רבות, גם על החסידות וגם על המדיטציה היהודית. מדבריו ברור שהוא לא הכיר את ספרי רבי קלונימוס או את ספרו של הרב מנחם אקשטיין, אף על פי שראו אור בחייו. ב Jewish Meditation הוא כותב:

"All references to Jewish meditation vanished from mainstream Jewish literature about 150 years ago... even in Chasidic literature, where meditation initially played a central role. Because of this anti mystical trend, even Kabbalistic works published after 1840 show a surprising lack of even the slightest mention of meditation" Aryeh Kaplan, Jewish Meditation, p. 41.

3. תרגילי דימוי מודרך

אין ספק שאת הגרעין של שיטתו בדימוי מודרך שאב רבי קלונימוס מספר נועם אלימלך, כמו שהוא בעצמו מציין במפורש (הכשרת האברכים, עמ' טז)⁵: "ובסה"ק נועם אלימלך פ' לך איתא שיעורר האיש את עצמו במחשבתו, שיצייר לו שעומד בבית המקדש בנוי... ועי"ז הוא בא לבהירות ודביקות גמור להתפלל בכוונה שלימה... ואיתא שם בלשונו הקדוש שיצייר כאילו רואה בעיניו ממש ע"ש, לא מחשבה חזקה בלבד רק גם דמיון חזק"⁶. דימויים קצרים מפוזרים על פני ספר נועם אלימלך⁷. רובם קצרים מאוד ומתחילים בביטויים כמו "לצייר במחשבתו", "לצייר בלב" או "שידמה בעיניו". הוא קורא לאדם לצייר ציורים דתיים מובהקים, כמו עמידה בבית המקדש, בעולמות העליונים, במתן תורה וכדומה. רבי קלונימוס מביא גם דימוי אחד מספר בית אהרן לרבי אהרן השני מקרלין (חובת התלמידים, עמ' צא-צ): "למשל בבית אהרן איתא, שהצדיקים היו משערים בעצמם קדם התפילה שהם שוכבים ביסורים בקבר ובא אחד ואמר לו: קום עמד והתפלל"⁸. החידוש של רבי קלונימוס לעומת קודמיו נמצא בכתובה על נושא הדימויים באריכות רבה, ובנתינת תרגילים שאינם של שורות ספורות, אלא ארוכים כל כך עד שלפעמים הם ממלאים עמודים רבים מאוד, כפי שנראה בהמשך. בנוסף הוא כותב באופן

5. האדמו"ר הנוכחי, הרב קלמן מנחם שפירא, אמר לי פעם ששיטתו של רבי קלונימוס ב"עבודת המחשבה" מבוססת על שני מקורות - נועם אלימלך, וספרי אביו של רבי קלונימוס, רבי אלימלך מגרודזיסק. כפי שראינו בפרק הקודם, רבי אלימלך מגרודזיסק אכן מדגיש את חשיבותה של המחשבה, אבל נראה שהתרגילים מבוססים ממש על נועם אלימלך. עיין גם רון וקס, "ההתרגשות וההתלהבות במשנתו החינוכית של ר' קלונימוס קלמיש שפירא מפיאסצ'נה", עמ' 82-85, "הדמיה ו'מחשבה חזקה".
6. רבי קלונימוס מפנה לדימוי זה גם במבוא השערים, עמ' כג. התרגיל נמצא בנועם אלימלך עמ' יט. ועיין גם כתבים חדשים לרבינו חיים ויטאל, שערי קדושה חלק רביעי, עמ' יב, בשם הרב מנחם רקאנטי: "כשהיו החסידים ואנשי מעשה מתבודדים... היו מדמים בכח ציור מחשבותם כאילו הדברים ההם חקוקים לפניהם".
7. נועם אלימלך, עמ' יט, עג, פד, ק, קמה, רפו, רצג, שיד, שם אנו מוצאים תרגילים או דיון הקשור בהם. גם הפסקה הראשונה ב"צעטיל קטן" כוללת דימוי: "וידמה בנפשו ויצייר במחשבתו כאלו אש גדול ונורא בוער לפניו... והוא בשביל קדושת הש"י שובר את טבעו ומפיל א"ע להאש על קידוש הש"י". רבי קלונימוס מרמז לדימוי הזה בבני מחשבה טובה עמ' 35, ומזכירו בפירוש בהכשרת האברכים עמ' ל. עי' גם וקס, "ההתרגשות וההתלהבות", עמ' 84.
8. התרגיל גם מוזכר במבוא השערים עמ' כד.

שיטתי על השיטה עצמה, מה שאין כן בנועם אלימלך, ששם הדימויים נרשמים ללא 'רפלקציה' בדברי המחבר.

רבי קלונימוס שם דגש כה חזק על תרגילי דימוי מודרך כחלק מפתרון לתלונתו שיש "העדר התעוררות בין התלהבות של שמחה ובין של שבירת הלב" (בני מחשבה טובה, עמ' 12). לכן יש שני סוגים של תרגילים, של שמחה ושל שבירת הלב. התרגשות גם במצב של שבירת הלב חיונית, אף על פי (הכשרת האברכים, עמ' מא): "שלא להעציב אותך ח"ו באנו, אנחנו אינם רוצים להעציבך וגם אתה השמר לבלי העצב, כי כבר הבאנו לך לעיל את דברי ספה"ק איך העצבות רחוקה ומרחקת מן העבודה ומן השראת הקדושה, ורק לדכא את רוח היצה"ר ולהרגיז את היצה"ט עליו אמרה הגמרא יזכיר לו יום המיתה ולא שיבא לעצבות".

במקום אחר רבי קלונימוס מסביר את ההבדל בין שבירת הלב ובין העצבות (בני מחשבה טובה, עמ' 12): "כשיש לו עצבות ח"ו, שאין זאת שבירת ומירת הלב רק מין העדר וטמטום". לכן, אף על פי שהעצבות מסוכנת לרוחניות ולעבודת ה', יש ערך בפיתוח ההרגשה של שבירת הלב, הגורמת לגעגועים לה' ולחזרה בתשובה. בהקשר זה רבי קלונימוס מציע תרגיל אחד של שבירת הלב שמופיע בכמה מקומות בכתביו, שבו בהתבסס על הגמרא (ברכות ה, א), יש לדמיין את יום המיתה (הכשרת האברכים, לח):

לעולם ירגיז אדם יצ"ט על יצה"ר וכו' אם נצחו מוטב ואם לאו יעסוק בתורה וכו' ואם לאו יקרא ק"ש וכו' ואם לאו יזכיר לו יום המיתה עכ"ל הגמרא. שמשמע שאמצעי האחרון הזה של יזכיר לו יום המיתה הוא כבר אמצעי הבטוח... אבל כנ"ל אם רק בהרהור מחשבה של רגע תזכיר לך יום המיתה לא תפעל בך. נסה נא להרחיב אותה גם בשעה שאין יצרך מגרה בך ותפשטה עד שתתרגש כולך ממנה, ואז בשעה שיגרה יצרך ח"ו אם רק תזכיר אותך את יום המיתה כפי ההתרגשות שעברה עליך בשעה שהרחבת אותה ומכש"כ כשגם עתה תתחיל לפשטה, אז בעזרת ד' עצת חז"ל תפעל לך ורוחך עם יצרך ישברו ועצמך וקדושתך יתחזקו ויקומו.¹⁰

9. דבריו מבוססים על דברי בעל התניא על הרגשת היהודי בליל יום הכיפורים, "שלבנו נשבר", אבל הוא אינו עוצב אלא ההפך – "לבו ומוחו פתוחים".

10. אבל מצד שני מובאת בשם הבעש"ט התנגדות. עיין בספר קובץ אליהו לר' חיים אלי' שטרנברג, ירושלים תשס"א, עמ' טו. כחלק מ"הדרכות הבעש"ט זי"ע שלימד לתלמידיו הקדושים. חמדה גנוזה שנמצאה ביד נכד הבעש"ט נבג"מ בעיר האמבורג. הועתקה מכתב יד קדשו של אדמו"ר מוהר"ש זי"ע, כתוב: "לא זכרון יום המיתה ולא יראת העונש מהגיהנם מעוררים לב האדם לעבדתו ית"ש, כי אם התשוקה להתדבק במקור החיים

גם התפשטות מחשבה... כי לא מעשה שעברה לפני אלפי שנים כיצ"מ ודומי' אנו באים עתה לצייר לפנינו, אף לא דבר שרק על אחדים מאתנו עובר וישנם בני אדם אשר נצלים ממנו, שאפשר לנו לקוות שגם אנחנו ננצל... יזכיר לו את יום המיתה, ומה איום יום ההוא, גם ימים הקרובים הקודמים ליום ההוא חרדים הם דיים להבעית בהם את היצה"ר ואת הנמשך אחריו, ומכש"כ מה שאחר יום הנורא ההוא.¹¹

מהקדמה זו רואים שעיקר מטרת תרגיל זה הוא ניסיון להחליש את יצר הרע ולשלוט בו. הוא נחשב לטכניקה חזקה במיוחד ועובד לא רק בשעה שמבצעים אותה, אלא גם אחר כך – כשהחסיד רק יזכור את מצבו הרגשי בעת שעשה את התרגיל, הוא יחזור (לפחות חלקית) לאותו מצב רגשי גם מבלי לבצע שוב את התרגיל, ויוכל שוב להינצל מגירוי יצרו. הסיבה שדימוי זה חריף כל כך (לעומת דימוי של מאורעות היסטוריים כמו יציאת מצרים, שרבי קלונימוס מתאר גם אותם כפי שנראה בהמשך) היא הסיבה הפשוטה שכל אחד הוא בר מוות, ויודע שביום מן הימים הוא בוודאות יעבור את החוויה שהוא עובר כעת רק בדימויו. התרגיל שרבי קלונימוס מביא לאחר הקדמה זו ארוך מאוד,¹² ואנחנו נסתפק בגרסה המוקדמת והקצרה של התרגיל, כפי שהוא מופיע בבני מחשבה טובה (23-22):

והטוב. ולא התענית והסיגופים מועילים, אך השכחה בנפשו מחמת התשוקה". הרשימה מודפסת גם בספר דברי שמואל לרבי שמואל וינברג מסלונים, ירושלים תשכ"ט. לכאורה דברים אלה, אילו רבי קלונימוס היה זוכה לראותם (ולקבלם כאוטנטיים), היו משפיעים עליו למתן את גישתו לזיכרון יום המיתה. אבל עיין גם נועם אלימלך הנהגות האדם ג, "ויזכור תמיד יום המיתה".

11. וקס בעמ' 84, הערה 44, מפנה לטכניקה דומה בספר השל"ה למסכת פסחים קמה. קמו. התרגיל שם משמש חלק מתרגיל ארוך ומסובך עוד יותר, הכולל מעין 'חזרה' של המוות, ולא רק דימוי. בבני מחשבה טובה, עמ' 52, רבי קלונימוס מזכיר ספר זה ברשימה של ספרים שהוא ממליץ ללמוד אותם בחבריה. גם רבי נחמן עשה תרגיל דומה בצעירותו, עיין שיחות הר"ן, אות קצ: "אמר שכמה פעמים צייר לעצמו עניני מיתה כאלו הוא מת ממש עד שהרגיש טעם מיתה ממש. גם אני שמעתי שאמר שבימי נעוריו ה' מצייר לעצמו מיתתו ואיך יבכו עליו וכו'. וצייר לעצמו היטב כל עניני מיתה ואמר שהוא מלאכה לצייר לעצמו זאת היטב". תיאור זה בוודאי היה יכול להשפיע על רבי קלונימוס, שמתאר גם הוא בדימוי את הבכי של משפחת הנפטר.

12. הכשרת האברכים, עמ' לח-מ.:: הדימוי גם מוזכר בצו וזרוז, עמ' 49.

ואם אי אפשר לך להתעורר מדאגה שעברה, יעשה כעצת הגמרא "יזכיר לו יום המיתה" אבל לא ברעיון גרידא וכללי, הגמרא אומרת יודעין הרשעין וכו' וזה החסרון שרק יודעין, ידיעה כללית שאינה שוברת את הלב בפרוטרוט. יצייר את הדבר שעובר על כל איש לאחר אריכת ימיו ושנותיו, איך יסתכל ברגע האחרון על כל העולם ועל בניו שמוכרח לפרוש את עצמו מהם וללכת בגופו אל תחתית העפר רמה ותולעה, ובנשמתו אל הדרך שאינה ידועה לו אנה יוליכו אותה, בניו יסובבוהו ויבכוהו ויצעקו... והוא שומע ומבין הכל, ואי אפשר לו לעזור מאומה, רוצה ומתחנן הוא לחיות אבל הלב דוחק עד כדי להתפקע, והגרון מתכוץ עד כדי לחנק, ובחזקה קורעים את נשמתו מגרונו ולבו, וכן אחר כך כשמלויים אותו אל בית עולמו, בניו זה מטיח את ראשו בכותל צועק ובוכה אבי אבי איך עזבתנו הלעד נקרעת מאתנו, וזו משלכת את עצמה על הארץ ובקול מר צורח צועקת... גם כל העם גועים בבכי מרחמנות עליו ועליהם, צוחה מהומה ומבוכה בכל סביבותיו, וסוף כל סוף כולם שבים לביתם והוא איפה נשאר, ועם מי נשאר, ובפרט כשילמד ראשית חכמה, זה ומדרשים ממה שעובר עליו ועל נשמתו אחר כך, אז בטח יתרכך גם לב האבן ומן מרירות והתרגשות זו יעלה אל תפלה רצויה כנ"ל, לא התעוררות לא מחשבה יחסרו אף לא אמונה אהבה ויראה לד'.

כאן רבי קלונימוס אינו שם את הדגש על הצורך להילחם נגד יצר הרע, אלא על הצורך להגיע למצב של התרגשות (ו"מרירות" שהיא כמו "שבירת הלב" המוזכרת לעיל) חריפה על מנת להתפלל תפילה "רצויה" שמלווה באמונה, אהבה ויראה. זה אינו ניתן להשגה על ידי ידע קוגניטיבי של ודאות המוות. הרי גם הרשעים יודעים שבסופו של דבר הם הולכים למות, ובכל זאת אינם חוזרים בתשובה. הדרך המובטחת היא להפוך את הידע השכלי לחוויה רגשית, כדי שאדם 'ירגיש' מה יעבור עליו כשימות, ולא רק 'יידע' עליו. חווית ההתרגשות הזאת נותנת לא רק את הכוח לכבוש את היצר בעתיד ובהווה, אלא גם מאפשרת תפילה בכוונה וברגש, שרבי קלונימוס היה ער מאוד לקושי של החסיד הממוצע לממש אותה. בהקדמתו לתרגיל הקודם, רבי קלונימוס הזכיר את יציאת מצרים כאפשרות של דימוי מודרך שהיא אפקטיבית פחות נגד היצר הרע. בכל זאת רבי קלונימוס הכניס בהכשרת האברכים תרגיל ארוך מאוד שעוסק בחוויה של יציאת מצרים. אבל כאן מטרת התרגיל שונה במקצת: הוא אינו קשור לכיבוש היצר וגם לא להתעוררות בתפילה. במקום מטרות אלו, כאן אנחנו לומדים איך לפתח דמיון, רגש וגם הזדהות פנימית כשאנחנו לומדים תנ"ך ומדרש (הכשרת האברכים לג.-לג.):

כשתלמד תנ"ך תשתדל להשתתף בכל מאורעות הקודש שעברו כאילו גם אתה היית אז. משתתף אתה בהליכת א"א ויצחק להעקדה, ובצערו של יעקב... וכן

כשתלמד מדרש, וישנם הרבה מן המדרשים על הפסוקים של התנ"ך המגלים יותר את המאורעות שהיו אז... שגילו לנו חז"ל בתורה יותר מכפי שרואים אנו בה. ולא יהיו לך הפסוקים לבדם והענינים שבמדרשים לבדם, שבשעה שאתה לומד בתורה רק מה שכתוב בתורה אתה חושב, ובשעה שאתה לומד מדרש רק הדרשות של המדרש במחשבתך, ולפעמים עם פסוקים אחרים, כי ע"פ רוב המדרש דורש את הענינים אף של התורה מן פסוקי נביאים וכתובים. רק מהכל ענין אחד תעשה, כי באמת הכל ענין אחד... הן לא תדע אם באמת כך הי' כפי שאתה משער לך במחשבתך, אבל הלא לפי יסודות הנאמרים בתורה ובמדרשות אתה חושב, רק שאתה מרחיב את מחשבתך בהן.

כמובן, בנוסף להצעת התרגיל כטכניקה דתית, יש כאן אמירה פדגוגית ברורה. אין להפריד בין לימוד הפשט של הפסוקים ובין רובד הדרש, "כי באמת הכל ענין אחד". זו עמדה מסורתית שמקבלת כאן חיזוק, מכיוון שהתכלית החינוכית של התרגיל היא ליצור התרגשות על ידי שהאדם יכניס את עצמו לתוך הסיפור התנ"כי. מכיוון שהמדרשים מגלים יותר את המאורעות, קל יותר להשתמש בכלי של הסיפור המדרשי ליצור תמונה מלאה וסיפור סוחף, מאשר בסיפור התנ"כי עצמו שבדרך כלל קצר יותר קצר וציורי פחות. התוצאה היא סיפור תנ"כי דמיוני שהחסיד מייצר במחשבתו כמשתתף פעיל בסיפור. אף על פי ש"לא תדע אם באמת כך היה כפי שאתה משער לך במחשבתך", אין זו בעיה מכיוון שהמטרה החינוכית היא חווייתית ולא קוגניטיבית.¹³ בדימוי ארוך זה, החסיד מסתכל על התהליך של יציאת מצרים דרך העיניים של ילד יהודי שהשתתף באירוע. אתו אנחנו עוברים את תקופת העבדות, הסבל, ההשפלה בידי המצרים, גזירות גופניות ורוחניות. התיאור העבה של המציאות הקשה ושל תהליך הגאולה אכן מבוסס על דברי מדרש וזוהר רבים, שמהווים חלקים נרחבים של הסיפור. עם הילד, אנחנו חווים את המתח בין אמונה במסורת הגאולה העתידה ובין המשברים באמונה ואיבוד התקווה בעקבות הגזירות והסבל. המצב מגיע עד כדי חסרון האמונה ב"עצם האיש", כלומר התופעה של איבוד האישיות, שמזכירה

13. עיין גם חובת התלמידים, עמ' כח: "כך דרכו של הנער... רואה הוא בדמיונו את כל הנעשה כאלו נעשה באמת ומתפעל ומתעורר ממנה... וכן... הארכנו קצת בספור המשל אף שאינו נחוץ כל כך לגוף הנמשל, וצירנו את הנהגות הסנדלר עם תפילתו, באופן שיתפעל הנער ממנו, ויתעורר מעט שלא לחמוד כל כך את העולם, רק להתקרב לה' בתורה ובעבודה באמת".

חלק מהתיאורים בספר אש קודש של איבוד האישיות בימי השואה.¹⁴ נביא כמה קטעים מתוך הדימוי הארוך על מנת להדגים את התרגיל ואת מצבי הרוח שהוא אמור לעורר. הקטע הבא הוא תיאור מזעזע של הריגת ילד בתוך קירות בניין, ושל הספקות באמונה שהאירוע מעורר אצל חברו המספר את הסיפור (הכשרת האברכים, לה:לו):

איך זה התאפק ד' מבלי הושיע אותנו עד עתה מצרותינו הכ"כ רעות. זכור נא כאשר מיעכו הרשעים את חברי, בן שכננו בבנין... כשכל גופו הי' כבר בנוי בתוך החומה ורק פיו הי' עוד לחוץ, הוי כמה צעק על משא הלבנים והטיט שעליו... בכחותי האחרונים צעק אל אביו ואל אמו, הצילו נא הצילו, כי א"א לי לישא יותר, גם אותי קרא אז ביסוריו. מה איום הי' כשנתנו את הלבנה האחרונה עליו ומוחו נתפוצץ ומת... ולמה לא ריחם ד' עליו. ויבך הילד בכי גדול.

חשוב לציין שרבי קלונימוס איננו שם דגש רק על הזוועות של המצרים כלפי היהודים, אלא גם על הספקות באמונה הנגררים מהסבל. בטלטול הנפשי שרבי קלונימוס רוצה שהמתרגל יעבור יש גם טלטול אמוני זמני. ייתכן שרבי קלונימוס, הער כל כך לסבלם של היהודים בזמנו, מנסה להקדים תרופה למכה על ידי סימולציה של תהליך הידרדרות המצב והחזרה מהשפל אחר כך, על ידי השלכה לסיפור היסטורי תנ"כי ישן. המסר הוא כנראה – אם היהודים הצליחו לעבור את החוויה המצרית מבלי לאבד את אמונתם, אפשר בהחלט לצפות מהיהודים בפולין באמצע שנות השלושים להישאר איתנים באמונתם על אף הקשיים הרבים. בהמשך הדימוי אמו של הילד מעודדת אותו ב'שיחת אמונה':

ותקחהו אמו, שהיתה מנשים הצדקניות במצרים, אל חיקה ותשקהו ותאמר לו שמע בני חביבי, שמע נא, אל נא תבכה יקירי, הלא מילדותך למדתי אותך לדעת שד' אלקי ישראל הוא אלקים... את הכל ברא רואה ומנהיג... א"א לשום נברא להשיגו... ראה נא בני, הלא ד' אלקי ישראל מלא את כל העולם ואין פינה ולא זווית אשר לא ימלא אותן, גם עתה בשיחנו זה שאנו מדברים, לפנינו הוא ית' נמצא ואיך זה לא נראהו, הלא בקרבי ובקרבת הקדוש ישראל יש ואיך זה לא נראהו. האפשר לאיש בשכלו האנושי להשיג זאת, רק אחת לנו, להאמין בו ית', ובלי שום חקירות והתחכמות לשמור דרך ד', חוקיו, ומשפטיו כפי אשר צוה אברהם אבינו ליצחק, יצחק ליעקב, ויעקב לבניו ובניו לבניהם אחריהם עד לנו.

14. תופעה זו של דה-פרסונליזציה (depersonalization) מוזכרת בכתבי רבי קלונימוס בכמה וכמה מקומות. ראה: צו זרוז, עמ' 16, 42; אש קודש, עמ' יא, קטז, קנג. פולן קורא לתופעה זו בשם: "Psychic Disintegration", עיין pp. 38-42. The Holy Fire.

אשריך בני, שאתה מבני ישראל, בני ד', הי' שמח אשר לעבדו זכית. אף אם ראית את אכזריות הנמבזים על בני ישראל המבזים אותם וממררים את חייהם ח"ו אל תהרהר בלבך לשאל למה זה לא ירחם ד'... וכהרף עין לא ישמיד את האכזרים הרשעים האלו... אל תהרהר ואל תשאל... וכל שאלתך היא רק כפי מדת דעתך שאין דעתך מבינה זאת למה לא ירחם עד עתה... אדרבה גם בשעה שאתה רואה את כל צרותינו וחרפותינו אלו, תכנע לפני ד' ותאמר, צדיק ד' בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו. רק את לבך שפוך לפניו שירחם עלינו... וכשעלה עתה ברצונו ית', שלח את נביאיו הקדושים משה ואהרן בני עמרם לגאלנו מעבדות לחירות, משיעבוד לגאולה, ומאפילה לאור גדול.

רבי קלונימוס שם כאן בפי האם כמה מיסודות שיטתו. ראשית, היא מדגישה את הפער העצום בין הידיעה האלוקית האין סופית ובין הידיעה המוגבלת כל כך של בני האדם. שנית, היא מדגישה את הגישה הפנאנתיאסטית החסידית, הרואה את נוכחות הבורא בכל מקום ("מלא את כל העולם ואין פינה ולא זווית אשר לא ימלא אותן"), וכן מדגישה את הממד האימננטי של ה' בתוך האדם עצמו ("בקרבי ובקרבי"). האמונה היוצאת מידע זה איננה זקוקה לתמיכה על ידי מחקר חיצוני. לכן התגובה האנושית חייבת לכלול קודם כל ציות מוחלט לרצונו של ה' כפי שהיא מתגלה במצוות התורה. בנוסף היהודי חייב לשמור על מצב של עבודת ה' בשמחה גם מתוך הייסורים, שהם גם הזדמנות להתקרבות על ידי תפילה בהשתפכות הנפש. יש גם תקווה שה' שפועל תמיד באופן סמוי, גם מתוך ההיסטוריה, בסופו של דבר יביא את הגאולה המובטחת. כשמשה רבנו ואהרן הכהן מגיעים עם בשורת הגאולה, חווים היהודים המוכים סוף סוף תחושה של הקלה ותקווה, אבל השמחה נעלמת מהר מאוד עם החמרה בגזירות פרעה. היהודים שוב עוברים נפילה, אכזבה ומשבר אמוני קשה (שם, לו:):

עוד הרע פרעה להרע לישראל ולמרר את חייהם ושוב גזרה רעה חדשה גזר, תבן לא ינתן להם וכו' ושוב בני ישראל מתמררים. כי יש שישראל מוכים והאכזר הרשע עוד מוסיף להתאכזר ולהכות, ולא ידעו כי הגאולה כבר התחילה.¹⁵

אבל בסופו של התהליך עם ישראל אכן יוצא ממצרים בשמחה גדולה (שם, לו:):

א"א להם להילדים להתאפק יותר, הם קופצים ממקומותיהם מרקדים ומרננים בקולותיהם הזכים והוריהם עוזרים להם ומכים כף אל כף, ברוך הוא וברוך שמו... כל אנשי הבית כבר מרקדים, ומבית לבית, ומשבט ישראל לשבט, וכל ישראל מרננים

15. יש תיאורים דומים גם על השואה, עיין אש קודש, עמ' פח, צא. על הגאולה המתרחשת כבר, אבל עדיין מוסתרת מעיני היהודים הסובלים, עיין שם, עמ' קו-קז.

וכולם יחד מרקדים, שם בארץ מצרים בלהות מות ואבדן, זעקת שבר ויללת פתנים, וכאן בארץ גושן אורה ישועה ושמחה, שירה וזמרה לד' (פדר"א), ומלאכי מעלה שמחים עמהם ואומרים ברוך ד' אלקי ישראל, והקב"ה שמח עמהם, ומתוך שירה וזמרה כזו בני ישראל יוצאים ממצרים. לא הליכה ממצרים רק רקידה משם היתה.

בתיאור כאן השמחה מושלמת. הילדים והמבוגרים יחד שרים ורוקדים, כמו בתפילה החסידית. לא רק המלאכים, אלא אפילו הקב"ה בעצמו משתתף בשמחה.¹⁶ כאן רבי קלונימוס רוצה, בנוסף לחיזוק התקווה והאמונה, גם ליצור הזדהות עמוקה בין הקורא ובין אלוקיו. אחרי כל זה, רבי קלונימוס מסכם את התוצאות של התרגיל הארוך (שם, לז:):

הנני מקוה לד' שעתה אחר שעברת, בחור ואברך, על מחשבות כגון אלו, כבר מעצמך תראה את רבת התועלת בהן. ואם מתחילה אפשר הי' לבך מפקפק לאמר מה תועילינה לנו, לא כן עתה, כי בטח מהן נתרגשת, ובשעה זו כאילו במטאטא כל מחשבה הדיוטית טאטאת, ורק ברגשת הקודש ותשוקה לד' מלאת, ומה לנו לבקש יותר.¹⁷

כאן רבי קלונימוס חוזר לדבריו בהקדמה לתרגיל, שבהם הוא הסביר את הרעיון הפדגוגי העומד ביסוד התרגיל – לפתח את הדמיון ואת המחשבה על ידי חוויה רגשית חזקה של השתתפות במאורעות תנ"כיים. חוויה זו עוזרת לאדם להפוך לאדם מתרגש ("בעל נפש"), ולהזדהות עם החוויה היהודית ההיסטורית. כל זה שלב בכינון תודעה רוחנית מורחבת, שהיא תנאי למימוש העבודה החסידית, שבין היתר דורשת "ראיה עילאית" של המציאות.

מהדמיון של יציאת מצרים נעבור לעיין בתרגיל לחג הפסח. במאמר "איך להגות בספרי חסידות", המודפס בסוף חובת התלמידים, מובא תרגיל על ההכנות לחג הפסח. יחד עם רבי קלונימוס, אנו עוברים את כל השלבים של הימים שלפני החג, החל מניקוי הבית ובדיקת חמץ:

16. בספר אש קודש מצב זה מתהפך, ורבי קלונימוס מדגיש במקומות רבים כמה ה' משתתף בסבלם וביסוריהם של היהודים. עיין 115-121, "Polen, The Holy Fire, pp. 115-121", "Divine Suffering" ובהפניותיו שם.

17. רצוני לציין שתרגלתי תרגילים אלה כמה פעמים עם תלמידים. השפעתם הייתה גדולה מאוד, הן בשעת הקריאה, והן לאחר זמן, עקב הרושם הכביר שהם השאירו בלב השומע. בליל הסדר שלנו ושל אחרים אנו משלבים קטעים מתוך דימוי זה כחלק מסיפור יציאת מצרים.

בכל הכנות הפסח הוסיף חמרות ודקדוקי דינים, מהרגשת נפשו את אהבת אביו שבשמים ואת עיני החמלה המביטות עליו ועל כל מעשיו. גם במקום שמכניסים גם במקום שאין מכניסים בו חמץ, בכולם הוא בודק ומחפש, רוצה הוא לכנס גם כלו לחורים ולסדקים, קופץ הוא על התנור, מכניע ודוחק עצמו אל תחת המיטה, כי הלב עורג ודעתו אינה מתקררת.

כאן אנו מדמיינים לא סיפור תנ"כי אלא קיום מצוות נורמטיביות. אם העבודות במצרים איננה מציאות מוכרת כל כך לחסיד, ולכן היא מצריכה דימוי חופשי המבוסס על פסוקים ומדרשים כדי להיכנס לרגש של החוויה, כאן המצב שונה לגמרי. כל אחד מכיר את חג הפסח וכל אחד בודק את החמץ כל שנה. הבעיה היא שהרבה פעמים מקיימים את המצוות 'כמצוות אנשים מלומדה' ללא כוונה או רגש (כמו שרבי קלונימוס כותב מפורשות בהקשר של הדימויים על סעודה שלישית, עיין להלן בפרק זה). על מנת שקיום המצוות יוביל גם לדבקות יש צורך לעורר את הרגש שאמור ללוות את המעשה. הדימוי כאן הוא דוגמה לכך: החוויה של ההכנות לפסח הופכת בדמיונו של המתרגל לחוויה רוחנית-רגשית, שאמורה לחזור כשהחסיד בסופו של דבר יקיים מצוות אלה באמת. השיא של כל התהליך מגיע בערב פסח כשאנחנו אופים את המצות עבור ליל הסדר, ובליל הסדר עצמו (חובת התלמידים, קצטר-רב):

ועל כולם לאפית המצות מצוה... אין גשם ולא גבול לה, ויחד עם יוצאי מצרים מלפנים ועם מקריבי הפסח במקדש, אנו עובדים עתה את עבודת קדושתנו, גופנו את המצות אופה ונשמתנו עורגת כוספת ואת ההלל שרה... ליל פסח כבר בא והוא נעשה להר בוער, האש מתפרץ ואי אפשר לו להתאפק עד הסדר, ומכרח תיכף במעריב לומר הלל. וכמה חזק הוא הגוף שעומד על עמדו בשעה שהלב והנשמה כל כך מרקדים ומפזזים, הומים ורועשים בשירה לה'... ויושב על הסדר, מקדש ואומר ההגדה ועורך השלחן, הסעודה אשר מעין סעודת עולם הבא. גם אברי הגוף עוזבים כבר את גופניותיהם והחושים את חושיותיהם וכלם משתחווים ומתבטלים לה' שכל כך התקרבו אלינו עתה, אף השלחן הנרות והכתלים כלנו יחד נעשים חטיבה אחת וכלנו כורעים, בוכים, שמחים ומהללים להודו ותפארתו יתברך, מעין עולם הבא נעשה בהם... כלם נשמות טהורות וכלם יחד עובדים ומשבחים להוד קדשתו אשר נתגלה לעיניהם. וכמה גדול האיש ישראל, שממשיך הלילה הזה לכל השנה ותמיד שקוע הוא בטהרה, קדשה, וצחצוח עליון כזה.

כאן הרגע החזק ביותר הוא ההתרגשות הרבה באפיית מצות המצווה, באמירת ההלל בבית הכנסת בליל פסח (כמנהג החסידים) ובסדר עצמו. ההסבר הניתן לאמירת ההלל בבית הכנסת, אף שהוא נאמר גם בתוך הסדר, הוא הסבר רגשי

ולא הלכתי, "אי אפשר לו להתאפק". בתוך הסדר רבי קלונימוס מדגיש את הצדדים ההוליסטיים של עבודת ה', הרגש והגוף. הכל מגיע למצב של ביטול. הסעודה עצמה (של אוכל פיזי) הופכת לסעודה "מעין עולם הבא" (של אוכל רוחני), ובסופו של דבר כל מה שנמצא, כולל הקירות והשולחן (!), משתתפים גם הם בעבודה. החוויה הזאת משפיעה לא רק על יתר ימי הפסח, אלא אף על כל השנה כולה.¹⁸

אחד הנושאים המרכזיים בשיטתו של רבי קלונימוס הוא סעודה שלישית בשבת,¹⁹ שמוזכרת פעמים רבות ובהקשרים שונים בכתביו, ובין היתר גם בתרגילים בדימוי מודרך. רבי קלונימוס ראה את העוצמה הרוחנית שבמעמד זה, וקרא לחסידיו לממש את הפוטנציאל הטמון בה להעמקת החוויה הדתית ולהתקרבות לאלוקות. נראה קטע כללי על הסעודה (צו וזרו, עמ' 52-53):

זמן השלש סעודות בשבת הוא יוה"כ של השבוע. כמו יוה"כ שמגלה ומטהר את הנפש מכל השנה כן שלש סעודות מגלה את כל התשוקות ואנחות הנפש שהיו מסותרות בו בכל השבוע. בכל השבוע הנפש שואפת אל על... וכשבא שלש סעודות

18. מן הראוי לציין עוד תרגיל שקשור לחגים, והוא של הריקודים בשמחת תורה וההתרגשות והכוונות שהם מעוררים. האמת היא שקטע זה, שמופיע בצו וזרו אות ל, עמ' 22-26, ומודפס גם בסוף ספר בני מחשבה טובה, עמ' 60-64, לא תוכנן כתרגיל דימוי מודרך. הוא רישום של רבי קלונימוס על עצמו, לאחר שמחת תורה תרצ"ג. בכל זאת, צורת הכתיבה מזכירה מאוד את התרגילים האחרים בדימוי מודרך. הנושא העיקרי הוא התחושות המתעוררות בזמן הריקודים. מצד אחד כמובן יש שמחה והתלהבות, אבל מצד שני רבי קלונימוס טוען שאי אפשר ליהודי להשתחרר לגמרי מהמצב שבו הוא נתון. חלק מהאמביוולנטיות נובעת מהעיתוי, המעבר מימים הנוראים לשמחת חג הסוכות והריקודים בשמחת תורה. המצב הקשה של עם ישראל, כולל המצב הגשמי של עוני ואנטישמיות, והמצב הרוחני הירוד המעורב בהשתוקקותו של רבי קלונימוס למשיח ולגאולה, מובילים אותו למצב נפשי חזק במיוחד, הבא לידי ביטוי בתיאור של ריקודים שמעורבת בהם תפילה אישית, מעין 'התבודדות'. עיין גם בדרשותיו של רבי קלונימוס לשמחת תורה בדרך המלך, עמ' רעד-רעט. ועיין גם תיאור מצמרר של ההקפות בבית מדרשו של רבי קלונימוס בשנת ת"ש, רק כמה ימים לאחר שבנו היחיד, הרב אלימלך בן-ציון, נהרג בהפצצה גרמנית. ראה סורסקי, "מתולדות האדמו"ר הקדוש", בסוף אש קודש, עמ' 25.

19. על מרכזיותה של סעודה זו אצל החסידים, ובמיוחד כסעודה שמקיימים אותה בציבור דווקא, עיין אהרון וורטהיים, הלכות והליכות בחסידות, עמ' 151-153. בניגוד למנהג המקובל, נחמיה פולן שמע עדות מפי חסיד פיאסצ'נה, נתנאל רדזינר, שרבי קלונימוס לא דרש דרשות בסעודה שלישית, מכיוון שהסעודה הייתה מוקדשת רק לשירה רגשית.

שהאיש עוזב את כל העולם ומוסר את עצמו לד', מתקרב אליו ומדבר עמו, כל תשוקת הנפש יסורי' וצעקותי' של כל השבוע באים ומתגלים. פעם מרגיש תשוקה עזה... ופעם כאב עצום בקרבו... ואם מקשיב האיש לכל זעזועי וצעקות נפשו בשעה זו, ישמע את צעקת בת המלך שנאבדת ומוכה מן הרקים ופוחזים, בשעה שהיא רדופה אל אבי' וקוראה, אבי אבי הצילני מהם אליך.²⁰

במקום אחר רבי קלונימוס מוסיף (שם, 17):

תמה אני למה זה אין מרעישין כ"כ בשעה שהולכים לשלש סעודות כמו שמרעישים בשעה שהולכים לכל נדרי.²¹

במילים אחרות, לסעודה שלישית יש פונקציה של מעין "יום כפור קטן" שבועי. במשך השבוע, היהודי עסוק מכדי מלהתקשר בהווי הפנימי שלו; לכן הוא זקוק לחוויה חריפה שדרכה יצליח לשמוע את רחשי לבו ודרכם להיטהר ולקרב אל ה'. על כן מן הראוי לצפות שאנשים ילכו לסעודה שלישית באותו רגש של דריכות רוחנית שהם משקיעים בהליכה לתפילת כל נדרי בליל יום הכיפורים. אבל זה לא מה שקורה, וההעדר הזה עצמו ישמש בסיס לתרגיל דימוי כפי שתיכף נראה. אולי גם כאן אנו עדים לעוד סימפטום של ירידת החסידות בזמנו של רבי קלונימוס, בזה שעוד מרכיב חשוב, הסעודה השלישית הקהילתית, גם הוא הפך ללא יותר מאשר 'מצות אנשים מלומדה' שאינה מצליחה למלא את ייעודה - טהרה שבועית שגורמת לקרבה מרבית עם הקב"ה.

כתרגיל בדימוי מודרך, סעודה שלישית מופיעה פעמיים, בצורה דומה, בבני מחשבה טובה (עמ' 28-30), ובהכשרת האברכים (עמ' טז:יח). בשני המקומות התרגיל מובא כדוגמה של דימוי מודרך האמור לפתח את הדמיון, על מנת להגיע לחיזוק הרגש והקרבה אל ה'. בשניהם מופיעים גם הקדמה וסיכום, המסבירים את חשיבותו של התרגיל. בבני מחשבה טובה, אות יא, רבי קלונימוס פותח את הדיון בקביעת הצורך להיות מודע לרגשות (27-28):

20. צו זורז, עמ' 52-53. רבי קלונימוס מרבה להזכיר משל של בן (לא בת) מלך שאבד ביים פוחזים ומתגעגע לחזור לאביו המלך. המשל מבוסס על משל של אביו לראש השנה, אמרי אלימלך, עמ' 330-331. רבי קלונימוס מזכיר אותו בדרשותיו לראש השנה, כל פעם בסגנון אחר. עיין דרך המלך, עמ' קצ, רטו; אש קודש, עמ' ה, סז. ועיין בסיפור הראשון בסיפורי מעשיות לרבי נחמן מברסלב, "מעשה מאבדת בת מלך".

21. לקטעים נוספים על סעודה שלישית שאינם קשורים בתרגילי דימוי מודרך, עיין צו זורז, עמ' 43; הכשרת האברכים, עמ' סא-סב. (בהקשר של החבריא הקדושה); דרך המלך, עמ' מח.

לזאת מזהרת ומכרזת חברתנו לכל אחד מחברי, הוי יודע להסתכל, ובכל דבר אשר מתרחש בקרבך ומחוצה לך תדע איך להסתכל, ואין הסתכלות ראייה על דבר הנמצא בלבד, רק מין לידה... ולא הרגשות קטנות בלבד עוברות בו ונאבדות מתוך חוסר יכולת ההסתכלות, רק גם מצוות שלמות עוברות בו כלעומת שבאו, הרגיש מה בקרבו ואי אפשר לו להתרכז ולצייר ולדעת מה הרגיש ובמה שונה הרגשתו בליל יוהכ"פ מראש השנה ומליל פסח וכדומה, לכן אנו מזהירים למד את עצמך להסתכל, ובכלל תהיה לאיש שמחפש את ד' בכל מקום אולי ימצא את האל מסתתר ואת קדושת כבודו וכאשר תבקשהו תמצאהו, איפה תמצאהו? כך ובכל סביבותיך.²²

רבי קלונימוס קובל על שאנשים אינם ערים לרגשותיהם כי הם אינם יודעים איך להסתכל בהם. לכן הרבה רגשות, כולל רגשות חשובים של מצוות, 'הולכים לאיבוד'. לא זו בלבד, אלא אפילו כשהיהודי אכן מצליח להרגיש משהו פנימי, הוא מרגיש רק הרגשה דתית כללית, ללא שום הבחנה בין החוויה הרגשית של חג זה או אחר, למשל. כל זה מהווה אסון רוחני, מכיוון שבמצב כזה אין שום אפשרות להפיק תועלת גדולה ממגוון החוויות הדתיות שאנחנו עוברים כל הזמן בקיום המצוות. כל זה גורם לאישיות דתית רדודה ושטחית. בנוסף, ההסתכלות הזאת נחוצה גם כטכניקה 'לראות' את ה' במציאות הגשמית הפנאנתאיסטית. לכן התרגיל בדימוי מודרך על החוויה הדתית (של סעודה שלישית) עצמה מתגלה כאן כמרכיב מרכזי בתהליך פיתוחו של החסיד הראוי, ה"בעל נפש" הרגשי, שחי תמיד בתודעה אקוטית של נוכחות הבורא בכל.

לאחר ההקדמה והצהרת הכוונות, רבי קלונימוס רושם את התרגיל עצמו. גם לתרגיל יש מעין הקדמה, המשתמשת ברעיון ההקדמה הכללית שראינו ומשליכה על נושא הסעודה השלישית כדוגמה מובהקת של חוויה דתית חזקה ביותר, שאיננה נערכת כראוי, ולכן מאבדת את השפעתה על החסיד. כאן רבי קלונימוס גם מטיח ביקורת 'מוסרית' על החסיד, שבגלל עצלנותו מוכן להשלים עם מצבו

22. ועיין דברי רבי מנחם מנדל מקוצק (מובאים אצל מ' בובר, אור הגנוז, עמ' 433): "היכן דר ה'?" בשאלה זו הפתיע הרבי מקוצק למדנים אחדים שנתארחו אצלו. הם צחקו עליו... 'מלוא כל הארץ כבודו!' הרבי השיב... 'ה' דר במקום שנותנים לו להיכנס". על פי דברי רבי קלונימוס, ברמה האונטולוגית ה' נמצא כל הזמן בכל מקום. יש חיסרון מצידנו שאנחנו איננו תמיד רגישים לכך. לעומתו, הרבי מקוצק קובע שיש כוח בידי בני אדם כביכול למנוע כניסת ה' על ידי מעשיהם. אולם, לא ברור שיש כאן מחלוקת, ונראה שכל אחד שם דגש על פן אחר; רבי קלונימוס על הפן האונטולוגי, והרבי מקוצק על כוחו של אדם 'להפריע' לנוכחות ה'.

העגום, ואינו עושה מאמץ אמתי לחוות את סעודה שלישית כמו שהוא אמור לעשות.

למשל אתה יושב בסעודה השלישית בשבת בחברת חסידים, האם אין אתה מרגיש מאומה אז, הצדיקים אמרו ששעת שלוש סעודות היא השעה של יפה שעה אחת בתשובה ומע"ט בעוה"ז מכל חיי עולם הבא, ומכ"ק חותני הרה"ק זצ"ל שמעתי שהמגיד מקאזניץ זצ"ל אמר בשלש סעודות שהיה בבחי' צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה, ואתה האינך מרגיש מאומה, שעה שיותר טובה מכל חיי העוה"ב עוברת עליך ואין אתה יודע ומרגישה, בטח עצלותך מפתה אותך שוב, ומי ידמה להמגיד ולשאר הצדיקים ז"ל, אבל כבר אמרתי לך שתשובה כזאת תשובת היצה"ר שבך היא. ד' ית' מלכותו בכל משלה, ואם הצדיקים זי"ע הרגישו והתענגו מקדושתו ית' בבחי' רישא, אתה עכ"פ את בחינת עקביים או עקביים דעקביים דקדושה תרגיש, אבל בטח גם אתה מרגיש בך את השלש סעודות, גם לבך ומוחך מתנענעים... רק שאין אתה יכול להתבונן ולהסתכל, והרעם והרעש אובדים ונפסדים בך עד שכמעט לא תדע שד' אלקיך בא וכל קדושי עמו.

התירוץ השגור בפיו של החסיד, שאסור לצפות ממנו להרגיש מה שהצדיקים הגדולים הרגישו, נדחה כמעט על הסף. נכון שאי אפשר לדרוש מחסיד רגיל להגיע לרמת המגיד מקאזניץ, אבל מצד שני, גם אסור שה' יבוא 'לבקר אותו' והוא יישאר אדיש לגמרי למאורע גדול כזה. הדרך להתמודד עם הבעיה היא פיתוח הרגש, הדמיון וההסתכלות, על ידי תרגילים כמו זה על הסעודה השלישית עצמה.

הסתכלות פשוטה בשלש סעודות למשל היא כך, עברה עליך השבת, יום כולו של קדושה, מן השמים קדשו אותך וגם אתה קדשת את עצמך ביום זה... ישבת התבודדת בינך ובין קונך, או יחד עם חבריך עסקת בתורה ובשיח של קדושה וחסידות... ובכל שעה ושעה הרגשת שאתה עולה ממצב אל מצב, ומן מדרגה קדושה אל מדרגה יותר קדושה עד שקרבת אל שלש סעודות מרום קצו של השבת, רעוא דרעוין, סעודה היא מג' סעודות, אבל מרגיש אתה שכבר אין המקום והמצב עתה לשבוע בבשר ודגים, רק לחפש את הא-ל מסתתר... ויושב אתה עם חבריך ג"כ מבקשי פני ד', ובחושך אתם יושבים,²³ מנהגי ישראל תורה הם, כי מתאימים הם את

23. עיין וורטהיים, עמ' 152, על הישיבה בחושך בסעודה שלישית אצל החסידים: "החסידים האמינו כי נשמות מ'עלמא דקשוט' באות לשמוע את תורתו של הצדיק בסעודה זו ולכן נהגו, שלא להדליק את הנרות קודם 'שמא יראו הנשמות את האור של העולם הזה ויחשיך להם'" (בשם ספר שארית ישראל להמגיד מקאזניץ). גם הסעודה שלישית של רבי נחמן הייתה בחושך.

פעולת הגוף למצב הנפש באותה שעה, כי אית חושך ואית חושך... לא עולם ולא דברי העולם נראים כבר... במוחך ובלבך אף בחושי גופך, מוכרח גם גופך בפועל ממש לשבת בחושך... ד' מסתתר בחושך, ואחר חפוש ובדיקה שבכל השבת באת אל הערפל אשר שם האלקים, בקשת ומצאת את שאהבה נפשך, מתקרבת היא אליו ונמסת בקדושתו, כל החדר מלא מפמליא של מעלה, ואתה דוחק את עצמך דרך כל הפמליא הקדושה אל קודש הקדשים, משתוקקת נפשך להכנס לפני ולפנים ולבוא אל המקום אשר שם אלקים. אחזתיו ולא ארפנו.

סעודה שלישית מתוארת בתרגיל כשיא של השבת ("רעווא דרעוויין"). כל היום היהודי מיטהר, מתקדש ועולה למעלה. כשהוא מגיע סוף סוף לסעודה השלישית הוא במצב של דריכות רוחנית מובהקת, ואז בחוויה של הישיבה בחושך (שלדעתו של רבי קלונימוס משמשת דוגמה להתאמה המלאה בין מנהגי ישראל ובין המצב הרוחני-גופני של היהודי), הוא מוכן לחפש ולגלות את ה' המסתתר שם בחושך. אז הוא דוחק את עצמו פנימה ומגיע למצב של דבקות בה' שהוא שואף אליו. אבל כל זה רק בתרגיל. כאמור, החסיד הרגיל אינו ער לכל זה ולכן הוא חייב לתרגל אותו על מנת לרכוש את היכולת 'לראותו' בהסתכלותו. אם יצליח בכך, הוא כבר יהיה בדרך המלך להפוך ל"איש הרוח ובעל מחשבה טהורה", כמו שאנו קוראים בסיכום לתרגיל (27-30):

הסתכל והתבונן, כי כל זה עובר בנפשך רק אתה לא התבוננת ולא ידעת, והאם אפשר שבמצב רוח כזה לא ישאיר רשימה על כל השבוע, הן אמת שבאמצעי זה של התבוננות כבר די לך, ואם תתבונן ותסתכל בכל הרגשותיך שעוברות בך... כבר יהיה די לך להתעלות ולהעשות לאיש הרוח ובעל מחשבה טהורה, שיתגלה בך מחשבה עילאה לראות רק קדושה ורוחניות וכבוד ד' שמלא כל הארץ, אבל כיון שהרבה חושים ויכוליות ישנם עוד באיש ישראל, ואת כולם צריך הוא להוציא לד', ובכל אברי נפשו צריך הוא לחבק אותו ית', לכך נדבר גם הלאה אי"ה מחובות ואמצעי בני מחשבה טהורה.²⁴

בהכשרת האברכים יש גם דימוי קצר על ביקור בבית המקדש, עם ההמלצה "כשתבא להתפלל יקל לך לעורר עצמך" (עמ' לב). שם רבי קלונימוס מביא גם עצה בשם אביו לדמיין מצבים של מצוקה אישית של עצמו או של אחרים. תרגיל זה

24. ועיין גם הכשרת האברכים, עמ' יח; בסוף התרגיל המקביל: "והיא דרישתנו, שלא נפש המציירת לנו מעצמה דברים הדיוטים נגלה לנו, רק המציירת דברים קדושים ומראות הקודש נגלה מקרבנו, ומעצמה תגלה אותן מבלי שנצטרך אנו לבקש לה מחשבות ומראות".

אמור לגרום לחסיד להחליף את פחדיו הרגילים בפחד החיובי - יראת ה' הטהורה. בסוף החלק על דימוי מודרך בהכשרת האברכים, רבי קלונימוס מסכם את כל הנושא ומוסיף עוד הסבר על חשיבותו (הכשרת האברכים, עמ' מג):

לכן אף שבאופני התחזקות המחשבה שהצענו לפניך לעיל גם ההתרגשות שלך תתחזק כי גם מהשלש סעודות וגם מיצ"מ ומכל דבר אשר תלמד בתנ"ך והגדות חז"ל שתצייר לך במחשבותך, וגם מהמחשבות שהבאנו מספ"ק לחשבן ולציירן לך במחשבה חזקה, מהן גם תתרגש. ולא עוד אלא שלפי שכתבנו לעיל בפ"ד כל איש ישראלי גם בטבעו מתרגש הוא, וגם נפשו מעצמה תמיד מתפעלת ומתרגשת, והחסרון הוא במחשבתו שאינה חזקה וקדושה להיות מצע להתרגשיותנו. וכיון שבהתחזקות מחשבותינו כבר אנו עוסקים אפשר יש לאמור די לנו בזה ואין אנו צריכים להשתדל יותר, זולת בהתחזקות מחשבותינו לבד, כהאופנים הנ"ל. לא כן הוא, מוכרחים אנו להשתדל בהתרחבות התרגשותנו גם לעצמה, תוספת על התחזקותנו שאנו משתדלים ע"י התחזקות מחשבותינו. כי אין אנו רשאים להשמיט שום יכולת ואמצעי מבלי לשמש בו לתכליתנו זה, וככל שנוסיף להיות אישיים מתרגשים ובעלי מחשבה נוסף להיות חסידים ועובדי ד'.

כאן ברור שלא רק התרגילים בדימוי מודרך, אלא גם חיזוק המחשבה עצמה, רחוקים מאוד מלהיות המטרה הסופית. הם טכניקות לעורר את כוח ההתרגשות, שהיא חשובה ומרכזית יותר (אף על פי שבסופו של דבר גם היא "אמצעי") במסע של החסיד להפוך את עצמו לחסיד ועובד ה' אמתי.

הדימוי האחרון שנביא הוא דימוי ארוך שנמצא בהקשר אחר לגמרי. במבוא השערים (ה'), בדיון על מהות החסידות, רבי קלונימוס עוסק בנסיעתו של החסיד אל חצר רבו. כחלק מטענתו שהחסידות ירדה רבות מחוזקה הרוחני המקורי, רבי קלונימוס מדגיש את ההבדל בין הנסיעה לחצרו של הרבי כפי שהייתה פעם, ובין הנסיעה כיום, שהיא משמעותית הרבה פחות (עמ' לט-מ):

אם לא יסע אל רבי, או אף אם יסע ולא יסע כמו שצריך החסיד לנסוע, וכמו שצריך להמצא שמה אצל רבו, ואת יחודים הללו לא יעשה, גם הוא אינו חסיד. וירידת החסידות בדורינו... שמקילים בנסיעתם שמה, וגם אינה נסיעה חסידית הצריכה להיות, ונחזה אנן החילוק בין הנסיעה אשר מלפנים כפי שאיתא בספ"ק ובפרט במאו"ש, באיזה מקומות, וגם כפי ששמענו מחסידים זקנים, לבין נסיעת החסיד עתה.

לאחר הקדמה זו, רבי קלונימוס מביא דימוי מודרך ארוך על כל תהליך הנסיעה לרבי כפי שהיה פעם. הוא מתאר בלשון ציורית ביותר את ההשפעה הרוחנית

האדירה על החסיד הנוסע. נביא כמה קטעים מתוך התרגיל, המתחיל כשהחסיד מחליט על הנסיעה לרבו.

אז כשעבד האיש והאברך את ד' בתורה ועבודה ורצה לקדש את עצמות... אמר אסע אל הרבי שלי, שם בהר בית ד' אין להיצה"ר כ"כ שליטה. והרבי יורני את דרך הקודש, וגם בציצית ראשי יאחזני ויוציאני מנמיכותי, אתקשר בו, ובע"כ יטהרני... הן גם פחד אחזהו כי הרבי יכיר את כל מעשיו הלא טובים שעשה, אבל אדרבא זה הוא חפצו ותשוקתו להראות לרבו את כל נגעיו כדי שיטהרנו, והוא הרבי, תקות חייו של עוה"ז ושל עוה"ב. ובשבירת לב ותקוה זו הלך אל הרבי. דרך הילוכו מיד דרך תשובה הי', כי איפה הוא הולך, לחזות בנועם ד' ולבקר בהיכלו, א"כ אל ד' הוא שב.

מטרת הנסיעה היא הרצון להתחזקות דתית ותשובה שהחסיד מרגיש שישג רק עקב השפעת רבו עליו במפגש החי ביניהם. ואכן, המפגש הראשון עם רבו, מלא ציפייה עזה והתרגשות רבה, משאיר עליו רושם חזק מאוד.

הן כבר ראה הרבה פעמים את רבו, ומ"מ האם אפשר לו לספר באומר ודברים את אשר הוא מרגיש ב"השלום עליכם" כשמקבל את פני קדשו. מה גדלה תשוקתו אז אליו, לבו וכל נשמתו כ"כ נמשכים אל רבו, עד שאת כל עצמותו מוכן לתת כדי להתקרב ולהתדבק... ובכמה תשוקה רבו מושיט לו את ידו, ובכמה תוכחה מאהבה מסותרת הוא מביט בו. וכבר די לו, כבר מרגיש הוא את פעולתו בו, רץ הוא אל בית המדרש ומשליך את כולו בתורה ובעבודה.

השיא של חווית הביקור בחצר הרבי מתרחש כמובן באווירה המיוחדת של השבת.

כה עברו יומים קודם השבת וכבר ראה שנהפך הוא לאיש אחר, בתשובותיו אשר ישוב לד'... הלואי יהי' בביתו כמו שהוא עתה גם קודם השבת. אבל בהתקרב השבת, אז בהתפילות, בהקידוש של הרבי ובשלחנות הטהורות אשר נוהג, הרגיש בפועל ממש איך רבו דחה את עוה"ז, ותחתם את עולמות העליונים הוריד להם, ובפרט כשפתח הרבי בדברי תורה הרגישו כולם, כי בוקע הוא רקיעים ואת התורה מוריד להם מאצילות לבריאה, ומבריאה ליצירה ומשם לעשי'... והדיבור בעצמו של רבם, באיזה אופן אמר להם התורה, בחוש ראו שנמצא הוא אז במרום, ומשם דיבר אליהם את דבר ד'.

לפי מה שרבי קלונימוס מוסיף בהמשך, האברך נשאר בחצרו של הרבי כמה שבועות לפני שיחזור הביתה, מחודש ורענן, מלא השראה רוחנית. ככה צריכה להיות הנסיעה של החסיד אל רבו. אבל כל זה היה בעבר, וכיום המצב השתנה

לגמרי, והנסיעה הקצרה והמאולתרת היא עוד סימפטום של המצב הגרוע של החסידות בכלל. לאחר תיאור מזעזע של החילון בקרב ילדי חסיד אחד, אותו החסיד סוף סוף מחליט לנסוע אל רבו; אבל לא כמו בעבר, הוא אינו נוסע מתוך ציפייה להתעלות רוחנית ולקדושה, אלא מתוך ייאוש מוחלט. לנסיעה חשובה זו הוא מקציב שבת אחת בלבד. התוצאות כמובן מאכזבות ביותר (שם מא:מב):

ומתוך עצבות ונפילה זו יש אשר יזכיר א"ע ואומר אסע אל הרבי שלי על שב"ק, הרבה שבתות עוברים שטרדותיו וצרותיו מעבירות אותו מבלי אשר יוכל לבצע את רצונו זה. וכשכבר נוסע מתי נוסע, ביום וא"ו לעת ערב ובמוצשב"ק כבר ממחר את עצמו לשוב לברוח אל הגיהנום... ואיך הוא שם בכל השבת, יש שבליל שבת עיף הוא... ואינו נותן לב כי הוא חסיד ואצל רבו עתה נמצא, אף אם רבו אומר תורה, או שישן הוא אז, או אם גם ער הוא, אינו יכול לתת לב ולצמצם את רעיונו להאזין אליו... כן גם הוא אינו יודע מה רבו מדבר, דברים נשברים כחרסי כדים נשברים מתגלגלים במוחו, חסידות, יראה עילאה, תתאה, אהבה, לתקן לזכך את עצמו, הרגשה, ספירות, אשר רק מרגיזים את רוחו ולא יותר, ובכלל בכל השבת מרגיש את עצמו כמרוחק מה לו ולחסידות מה לו ולעבודה, עד שלפעמים עוד אינו מבין למה זה הרבי עוד מבקש עתה חסידות עבודה גבוהה מאתנו, מה לנו ולגדלות מה לנו ולחסידות גבוהה, ובמוצש"ק ממחר את עצמו למסור את הפתקא ושופך את רוחו הנשבר... ואף לדרכו. ובדרכו או בביתו יש לפעמים שרעיונות עוד יותר גרועות מבהילות אותו, רעיונות אשר קצוותיהן באפיקורסות ר"ל נוגעות... שמפני נפילתו והתרחקותו כ"כ מן החסידות לא הרגיש בנסיעתו זו מאומה, ואז חושב ומאי אהנו לן רבנו, ומה הוספתי בנסיעתי... כמו שהייתי קודם נסיעתי כן אני גם עתה. ויהי כעבור איזה חדשים וחבריו שואלים אותו אם שוב יסע על שבת, עונה הוא להם תירוצים שונים מבלי אשר יסע, ובלבו חושב לא ראיתי מה הועלתי אז בנסיעתי, אף בגשמיות לא ראיתי שיוטב מצבי כ"כ מאז.

אחר כך רבי קלונימוס מבקר את הנסיעה הקצרה הזאת, ואת הזמן הארוך שעובר בין כל נסיעה לנסיעה, אבל זה קשור יותר לנושא ירידת החסידות מאשר לנושא הדימוי המודרך. רבי קלונימוס כאן, בתרגיל על הנסיעה של פעם, רוצה לעורר בקורא התרגשות רבה וכיסופים חזקים להתקשר קשר עמוק ואמתי לרבו, שכמובן יתבטא גם כן הלכה למעשה בנסיעה ראויה, ארוכה יותר, למטרות רוחניות נשגבות ולא רק מתוך ייאוש, ותוך יותר יישוב דעת ושמחה במשך הביקור. לאחר ביקור כזה החסיד יתמלא ביראה, אהבה ותשובה עקב השפעת רבו, ולא יגיע לייאוש חזק עוד יותר מתוך תחושה ששום דבר לא השתנה. כמובן חסיד כזה יחזור אל רבו בתדירות יתר, לעומת החסיד ה'מודרני' שמסרב לחזור.

קשר כזה דורש השקעה מרבית, הן בזמן והן ברגש, וגם אמונת חכמים. החסיד בעבר נתן את הקרדיט לרבו על מצבו הטוב יותר, מה שאין כן החסיד השני שמאשים את רבו בחוסר יכולת להרים אותו ממצוקתו. מכיוון שלפי רבי קלונימוס אי אפשר להיות חסיד על ידי לימוד בספרים בלבד, אין מנוס מלגרום לחסיד להשתוקק לרבו ולחזק את הקשר אתו, גם על ידי הנסיעה אליו. מכאן אולי ניתן לשער שרבי קלונימוס הרגיש בעצמו שחסידיו אינם מתייחסים אליו כראוי, אבל אין לזה כל תיעוד.²⁵

ראינו אפוא שרבי קלונימוס פרס בפני הקורא מגוון תרגילי דימוי מודרך, כשכולם מבוססים על החוויה הדתית היהודית הפרטיקולארית. לא לכולם מטרה אחידה: יש תרגילים כמו 'יום המוות' האמורים לעזור במלחמה נגד יצר הרע ולעודד תפילה בכוונה; יש תרגילים כמו 'יציאת מצרים' הבאים להפוך את לימוד התנ"ך והמדרש למציאותי, חוויתי ורגשי יותר; יש גם תרגילים כמו 'סעודה שלישית' שבאים להפוך את קיום המצוות ממעשה חיצוני ובנאלי לחוויה דתית רגשית המתקרבת אל האקסטזה. כולם גם אמורים לתפקד כחלק ממגוון טכניקות שעוזרות לאברך החסידי לפתח את רגשותיו בעבודת ה', ולקרב אותו ממצב ההתרגשות למצב הגבוה יותר של התלהבות. בנוסף, התרגילים בדימוי באים גם לפתח "מחשבה חזקה" ו"ראיה עילאית", שהם מרכיבים שמאפיינים את הרעיון הנבואי של החסידות כפי שהוא משתקף בכתבי רבי קלונימוס.²⁶

ב. הרב מנחם אקשטיין

1. ספרו של הרב אקשטיין ומטרותיו

בערך באותו הזמן שרבי קלונימוס חיבר את בני מחשבה טובה, והעלה את שיטתו בתרגילי דימוי מודרך על הכתב בפעם הראשונה (בסודיות), חסיד אחר בפולין כתב גם הוא ספר שעוסק בדימוי מודרך. הרב מנחם אקשטיין, שגם הוא נספה בשואה, כתב ספר ושמם תנאי הנפש להשגת החסידות, שיצא לאור

25. אולי חוץ מדרשת שבת שובה, דרך המלך עמ' שעד-שפב, שבה רבי קלונימוס מדבר על מאבקו נגד חילול השבת שהתפשט בפיאסצ'נה.

26. עוד דוגמה נמצאת בהכשרת האברכים, עמ' סז, א בהקשר של עריכת חשבון הנפש בתהליך התשובה: "ותחשוב מגדלות ד'... ובמחשבתך אשר נתחזקה חשוב את כל העולמות... ובדמיוןך שנתעלה ונתקדש הוי מציץ אל על... ועד עולם האצילות וספירותיו הקדושות". דבריו, שקצת מזכירים את אגרת הבעש"ט על עליית הנשמה שלו, אולי קשורים גם לשיטת הראב"ד בדימוי הא-ל.

בתרפ"א. לא ידוע על קשר כל שהוא בין המחברים או בין הספרים, וסביר להניח שהם נכתבו ללא כל השפעה הדדית. הספר תורגם ויצא לאור בידיש בתרצ"ז. מהדורה שנייה בעברית יצאה לאור בבני ברק בשנת תש"ך.²⁷ בשנת 2001 יצאה לאור מהדורה באנגלית תחת הכותרת *Visions of a Compassionate World* בתרגום של יהושע סטריט, שקודם לכך תרגם את צו וזרוז של רבי קלונימוס לאנגלית.

מעט מאוד ידוע לנו על המחבר, שהיה חסיד ז'יקוב, בנו של הרב מרדכי אקשטיין, בין מנהיגי הקהילה בעיירת רישא בפולין. משם עבר הרב מנחם אקשטיין להתגורר לזמן מה בוויין, ושם כנראה חיבר את ספרו. סטריט מעריך שהרב אקשטיין היה בשנות העשרים המאוחרות לחייו כשחיבר את הספר, המונה (במהדורה השנייה) כמאה ועשרים עמודים.²⁸ לפני שניגש לניתוח של קטעים מן הספר ולהשוואה בינו ובין כתבי רבי קלונימוס,²⁹ נביא קצת מהדברים שנכתבו עליו. קודם כל נראה את דברי הרב מנחם אקשטיין עצמו, שנכתבו כהקדמה למהדורה בידיש, שיצאה לאור בירחון "בית יעקב" בלודז' (תנאי הנפש להשגת החסידות, עמ' טז):

מאז קמה החסידות, רחקו ממנה מתנגדיה השונים והסתכלו עליה בבוז. במיוחד אנשי ה"השכלה", אשר במקביל לחסידות יצאה לאויר העולם, ראו בחסידות תנועה הנלחמת במדע, תנועה השואפת להצר את רגלי העם במחשכים... למרות שבאותה תקופה הצטרפו גאונים וגדולים למחנה החסידות, לא היה בזה כדי לשנות לטובה את יחסם של ה"משכילים" לחסידות... מחד גיסא נצבו ענקי רוח, בעלי מבט חובק זרועות עולם, עשירים בחכמת החיים, שתבונתם בהירה באור השמש, הם אגרו במחם הכביר את כל השיטות הפילוסופיות, לא רק מאוצרנו המחשבת, אלא גם

27. במהדורה זו הושמטו קטעים "ציוניים". קטעים אלה הוחזרו בתרגום האנגלי, שנעשה על פי הדפוס הראשון, ומופיעים שם בעמ' 183-189. הם עוסקים בהסטוריה כללית, ותולדות עם ישראל, ובעיקר בוועידת סן רמו (1920) שבה בעלות הברית קבלו את הצהרת בלפור כבסיס לבית לאומי יהודי בארץ ישראל. המחבר מביע רגשי תודה ותקוה בעקבות החלטת הוועידה.

28. המידע על חייו מבוסס על הקדמתו של סורסקי למהדורה השנייה ועל הקדמתו של סטריט למהדורה האנגלית.

29. אנחנו נעשה השוואה בין שיטות הדימויים של שני המחברים, ולא נעסוק בבדיקת נושאים אחרים ששניהם עוסקים בהם. בתור דוגמאות לנושאים שהרב אקשטיין מזכיר וגם רבי קלונימוס עוסק בהם, אפשר לציין את שתיית הי"ש (עמ' מג), ההתבודדות ה"שליית" (עמ' מט-נא), מוסיקה (עמ' עא), שמיעה וראיה (עמ' עז-עט), עבודת המחשבה (עמ' פח), הסתכלות עצמית (עמ' צב), הניצוצות שבכל דבר (עמ' קכ) ועוד.

מחכמי אומות העולם אותם ינקו ממבוע ראשון וטהור. הם ראו הכל והבינו הכל וכך העפילו לפסגות רוחניות שאיש לא הגיע אליהן. מאידך גיסא עמדו ננסים... לעגו להם מפני שלא היו מסוגלים להבין אפילו את שיחת החולין של הגדולים. כל מי שעמד על הנגודים... חייב היה לשאול את עצמו, כלום אי אפשר לגלות לפני העולם שמץ ממה שענקים אלה השיגו? שמא אפשר להפיץ כמה נצוצות מהאור הגדול... שהסתירה החסידות... ואשר ה"משכילים" לא עמדו על מהותה, משום שלא התבגרו במובן רוחני במדה מספיקה. שמא יתכן לכתוב בסגנון עממי ובצורה מתקבלת על הדעת שתבריק לעיני הקורא...

שאלות אלו הפכו לבוערות בתקופה האחרונה, לאחר כשלונה של ההשכלה. כולם הגיעו לכלל דעה, כי החסידות אינה מרבה חושך, כפי שסברו לפני, התחילו כבר להבחין בנקודות האור שבחסידות וברעיונותיה הנשגבים. התחילו עוסקים בחסידות. התפשטה האופנה כי כל סופר יתרום את חלקו לנושא החסידות. אולם כמה מועטת היא ההבנה האמיתית בכל היצירות הספרותיות הללו? מה גדול הנגוד בין חסידות אמתית ובין תחליף חסידות, כל מי שיש לו ידיעה בחסידות יוכח על נקלה בזה.

בספר שלי ערכתי נסיון ראשון למצוא את ההגדרות המתאימות ואת הסגנון הנכון, שיביע את כללי החסידות היסודיים, שיהיו מובנים לכלל הקוראים. הכל לקוח ממקורות ראשונים ומוסבר בלשון פשוטה.
ב"ה ט"ו שבט, תרצ"ז. מ.א.

הרב אקשטיין בא כאן להסביר את מניעיו בחיבור הספר. הוא מצביע על ההתנגדות לחסידות בכללה, אבל מתרכז בהתנגדות מצד ה"משכילים", שהם באמת "ננסים" בהשוואה לענקי הרוח של החסידות. המשכילים מציירים את החסידות כתנועה פרימיטיבית, המתנגדת למדע ולקדמה. זה קורה לדבריו מכיוון שהמשכילים לא הצליחו לרדת לסוף דעתה של החסידות. החסידות מבוססת על "כל השיטות הפילוסופיות, לא רק מאוצרנו המחשבת, אלא גם מחכמי אומות העולם", טענה מקורית ומפתיעה יחסית למחבר חסידי שכותב מבפנים ולא מפי חוקר אקדמי. הרב אקשטיין גם מצהיר על "כשלונה של ההשכלה", אבל לא ברור למה בדיוק כוונתו, אלא אם הוא מתכוון באופן כללי לאכזבה מהתרבות האירופאית לאחר מלחמת עולם הראשונה. עקב כישלון זה, התעוררה לדבריו התעניינות חדשה בחסידות, שהפכה למוקד ספרותי. הבעיה היא שספרות זו היא באמת "תחליף חסידות", לא חסידות אמתית,³⁰ והרעיונות האמתיים והנשגבים

30. לא ברור למה מתכוון הרב אקשטיין, אבל אפשר שהוא חושב על המחקרים ההיסטוריים המוקדמים של דובנוב על החסידות שפורסמו ב"הפרדס" החל מ-1894, וב"השילוח" מ-

של החסידות נשארים מחוץ להישג ידו של היהודי הממוצע. מכל אלה ברור שהמחבר לא התכוון בספרו לחזק את החסידות של האברכים, כמו שאיפותיו של רבי קלונימוס בבני מחשבה טובה, אלא להשתמש ברעיונות החסידות על מנת להשפיע על כלל האוכלוסייה היהודית, שחיפשה תחליף רוחני אמתי לאחר האכזבה הקשה של "כשלון ההשכלה". בקשר למקורותיו שלו, אף שהרב אקשטיין הצהיר שגדולי החסידות שאבו גם ממקורות זרים, הוא מתבסס "רק ממקורות ראשונים", ולכאורה כוונתו למקורות חסידיים.³¹ גם לפי דברי אביו, הרב מרדכי אקשטיין, המובאים בספר במכתב ברכה למהדורה הראשונה (עמ' קכה), הספר נכתב בעיקר על מנת להלביש את הרעיונות הנשגבים של החסידות בלשון ברורה, לתת הסברים המתאימים ליהודי הלא דתי ולקרבו שוב ליהדותו.

2. דימוי "מלאכותי"

בספר חמישה עשר פרקים, וביניהם: "הדמיון המשחרר", "תרגילי מחשבה" ו"שלבנים בפתוח המחשבה העילאית". הוא כמעט ואינו מביא ציטוטים ממקורות בכלל, אבל בכמה מקומות מצהיר שהוא מייצג את "שיטת הבעש"ט".³² בנוסף לתרגילי דימוי מודרך, הוא גם כותב רבות על הספירות. הוא קורא להן "עשרת הכוחות הנפשיים" (שם, עמ' סב), ונותן להן פירוש פסיכולוגי-רגשי, תוך נתינת עצות כיצד לפתח את המידות המקבילות לספירות בכיוון חיובי. המחבר קורא לתרגילי דימוי מודרך "דמיון מלאכותי" (שם, כד). בספר שבעה עשר תרגילים, על כדור הארץ, בעלי חיים וצמחים, מקומו של אדם על כדור הארץ, החלל, מיתתו של ילד, חתונה, הצלחה כלכלית, הפסד כלכלי, עוני, בן אדם

1901. יותר סביר שהוא מתכוון לספרים של בובר, האמורים להציג את החסידות עצמה, ולא להיות יצירה היסטורית על התנועה. בובר פרסם את גרסתו של סיפורי רבי נחמן ב-1906, וספרו על "אגדת" הבעל שם טוב ב-1908.

31. עי' דברי Starrett בהקדמתו,

"we shall not comment on the possibility that he also drew upon some secular sources... elsewhere in the introduction, R. Menachem states that all material was taken from original hassidic sources."

32. עיין במיוחד פרק יב, "מה חידש רבינו הבעש"ט?". מעניין לשים לב שזו היא שאלה שגם רבי קלונימוס וגם הרב הלל צייטלין עסקו בה באופן גלוי. לפי הרב אקשטיין כאן, העיקר בשיטת הבעש"ט הוא "עבודת המחשבה" (עמ' פח). לרבי קלונימוס במבוא השערים, עיקר החידוש של הבעש"ט הוא העבודה בגשמיות, ולרב צייטלין בספרן של יחידים הוא ה"שלוש אהבות".

ממוצע, חשק, החיים בצבא, שלבי התפתחות בן אדם (משעת העיבור ועד לקבורתו), היום החדש, תהליך הצמיחה והניווט, אור רוחני והעליה והירידה של מדינות. מה שמרתק ברשימה הוא שאין בה שום 'תוכן יהודי' פרטיקולארי מוגדר. הם כלליים, ואפילו כלל-אנושיים ואוניברסליים. המטרה היא לפתח מודעות לרגשות, ורק אחר כך להשתמש בכלים אלה להשפיע על כוחות הנפש (המידות שמקבילות לספירות). התרגילים אמורים גם לשחרר אותנו מדמיונות-שווא (שם, עמ' כא): "באיזו דרך אפשר להתרפא מאותם הדמיונות המתעים?... על-ידי דמיונות אחרים אמיתיים... ראוי לנו... להתרגש ולהפעיל את כוח-הדמיון שבנו, לפתחו ולהשלימו, כדי שנוכל לצייר בשכלנו דמיונות אמיתיים... להחליש... את דמיונות-השווא המטעים". לשם דוגמה, נעיין בתרגיל הראשון, על כדור הארץ (שם):

תחילה נבאר את הדמיון המאיר לנו ופוקח את עינינו לראות את מעמדנו וערכנו האמיתי בעולם ואת שפלותנו הנוראה. כדי להגיע לכך ראוי להתחיל באופן זה: ראשית-כל נשתדל לצייר לנו בשכלנו ובדמיוננו את כדור-הארץ. נדמה בנפשנו כאילו אנו רואים מרחוק את כדור-הארץ כולו על יבשותיו וימיו. כן נצייר לנו את כל העמים שבכל חלקי העולם ללשוניותיהם ולגבולותיהם, ואת מספר האנשים של כל אומה ולשון. את כל זה נשווה לנגד עיני רוחנו, כך שידמה לנו כאילו אנו רואים זאת לפנינו ממש, בחוש-הראיה הגשמי שלנו.³³

לפנינו דוגמה של דימוי אנושי. היינו אולי מצפים שהדימויים ילכו מהכלל אל הפרט, כלומר לנושאים יהודיים, אבל זה לא מה שקורה. הם אמנם הופכים לספציפיים יותר, אבל רק ברמה של ציור בני אדם וחייהם במקום נקודתי בכדור הארץ וכדומה, ועד הסוף אין שום תוכן יהודי – מה שאולי מחזק את הטענה שקהל היעד של הספר היה היהודים המתבוללים דווקא. המחבר גם נותן עצות איך, מתי ואיפה לעשות את התרגילים, שרובם קצרים מאוד (שם, לט): "הזמן המתאים ביותר לאותה עבודה הוא בבוקר... כוחותינו רעננים... לכן יקל לנו אז להשתלט על מחשבותינו... והמקומות המתאימים ביותר לזה הם: גנות, שדות ויערות. בחוץ, בחיק הטבע, תחת כיפת השמים".³⁴ אם נשווה בין תרגילים אלה ובין אלה של רבי קלונימוס, שהם בדרך כלל ארוכים יותר, מיד נראה את ההבדל הבולט שהזכרנו. לכל התרגילים של רבי קלונימוס יש תוכן יהודי ותורני מובהק: שבת, פסח, יציאת מצרים, בית המקדש, נסיעה לאדמו"ר וכדומה. לשם דוגמה

33. ועיין עמ' פו, "האדם צריך לחשוב תמיד בגדלות הבורא ובקטנות עצמו".

34. רבי קלונימוס אינו נותן עצות כאלו בקשר לתרגיליו.

נשווה בין התרגיל של הרב אקשטיין על "מיתת ילד", וזו של רבי קלונימוס על "יום המיתה" שהבאנו לעיל בתחילת הפרק (שם, כט-ל):

עתה נבאר את אופן הדמיון השני, המלמד אותנו לפתח ולהרחיב את כלי ההרגשה שבלבנו, כדי שנוכל לצאת מעצמותנו... אחרי אשר כבר נראה היטב בכוח דמיונו את כל העולם ובוראיו בכלל, אזי נתחיל להתעניין באנשים בפרט, מה הם עושים, מה הם מרגישים... בתחילה נצייר לנו מאורע אחד של אדם פרטי, אשר כל אחד מאתנו כבר ראה בודאי בחייו. היינו רגש האבלות על המת. נצייר לנו, למשל, את צערו של האב, העומד ליד מיטת בנו יחידו שעה שהלה נאבק עם חבלי המיתה המתגברים עליו. הוא נושם כבר את נשימותיו האחרונות, והאב אינו יכול לעזור לו. רואה הוא איך העומדים סביבו בודקים אם יש עוד רוח-חיים בחולה, מחליטים שכבר מת, מורידים אותו לארץ, משימים אותו בארון נושאים אותו על הכתפים ומוציאים מן הבית. האב מלווהו אל בית-עולמו, רואה את הקבר המוכן בשביל בנו וכיצד מורידים אותו לתוכו ומכסים בעפר. לאחר מכן האב חוזר לביתו, שם עומדת מיטת הבן הריקה. מכיריו באים אליו, מדברים על לבו ומנחמים אותו, והוא אינו שומע את דבריהם מרוב צער וכאב. באופן כזה נרבה לצייר לעצמנו את פרטי-הפרטים, עד אשר הדבר יפעל עלינו ונרגיש גם אנחנו את צער האב. האבלות והיגון ימלאו את כל תאי לבנו, עד שכלל לא נהיה מסוגלים לחשוב איזו מחשבה אחרת. אחר נוסף לצייר לנו, איך במשך הימים הצער מתחיל לפוג מעט-מעט מלב האב, הכאב מתחיל להתרפא, והוא שב לו אט-אט אל מסלול חייו. שוב יכול הוא לדבר עם בני-אדם, לשאת-ולתת עמהם ולשמוח אתם כמקודם. כך נשתדל לחיות את חיי האב ולהגיש ככל אשר ירגיש הוא. ובהיפוג הצער מלב האב נרגיש גם אנו בחוש כיצד הצער הולך ופג מלבנו.³⁵

אפשר להצביע על כמה הבדלים חשובים בין שני התרגילים. בתרגיל של הרב אקשטיין אנו מעוררים את רגש האבלות על ידי שאנו נכנסים לנעליו של האבא,

35. הרב אקשטיין מציין אחר כך שאפשר להגיע לרגשות חזקים כאלה "מבלי שיהא זקוק לספרים המתארים לו מאורעות כעין אלה". לא ברור לאלה ספרים הוא מתכוון, אבל אולי אפשר לשער שיש כאן רמז לכך שהוא פונה לקהל מתבולל (כפי שראינו בדברי אביו) שקורא גם רומנים שעוסקים בסיפורים מרגשים? עיין במבוא השערים, עמ' מא; תיאור של חסיד החוזר מבית הכנסת בליל שבת ורואה בביתו "בנו בשעה זו... קורא ספר מספרי עגבים המטמאים מנפש ועד בשר ר"ל, או משיחים זה עם זה מהטינופת שקראו או ראו בבתי טיאטראות". אם זה היה המצב בבית חסידי ורשה, אין ספק שתופעות אלו היו נפוצות הרבה יותר בבתים של יהודים מתבוללים בוויין. בכל אופן, זו היא השערה שאי אפשר לאמת.

עד שאנחנו מצליחים להרגיש את מה שהוא מרגיש. אנחנו גם משתדלים להחזיק ברגש זה של אבלות וצער, ונשארים אתו עד שהאבא 'משחרר' אותנו והרגש פג. המטרה היא לצאת מעצמנו, להזדהות עם הרגשות של האחר ולהפוך אותם לשלנו. כל זה חלק מהשיטה הכללית של תרגול בדמיון אמתי (אמנם "מלאכותי" בשלב זה), העוזר לנו להשתחרר מדמיונות שווא. בשלב זה אין מסר דתי או מוסרי ספציפי מעבר לזה. המטרות שונות במוצהר בתרגיל על יום המוות של רבי קלונימוס: שם יש מסר 'מוסרי' חזק וברור, וגם מטרה מעשית מובהקת. מצד אחד רבי קלונימוס רואה בתרגיל כלי במלחמה ביצר הרע ("יזכיר לו יום המיתה") והתעוררות לתשובה. בנוסף, התרגיל הוא גם דרך להיכנס למצב תודעתי שיאפשר לחסיד להתפלל בכוונה ובדבקות. לכן, בנוסף לפיתוח הרגש, רבי קלונימוס מתאר את תוצאותיו של התרגיל במילים (בני מחשבה טובה, 23): "לא התעוררות לא מחשבה יחסרו אף לא אמונה אהבה ויראה לד". הבדל משמעותי נוסף בין שניהם הוא ההבדל הבולט בין דימוי על מות בנו בתרגילו של הרב אקשטיין ובין דימוי על מות עצמו אצל רבי קלונימוס. החשיבה על מות בנו מעוררת רגש חזק מאוד של כאב ואבלות, אבל בכל זאת משאירה פתח לתהליך רגשי שבסופו רגש האבלות יכול לפוג, והאב אכן חוזר לחייו הקודמים של פעילות ואפילו שמחה. לעומת זאת, הדימוי של מות עצמו שונה בהיותו סופי לגמרי, עד הקבר. אין אפשרות לצאת מזה. רגשי המוסר והתשובה המתעוררים בתרגיל זה אמורים להישאר תמיד.³⁶

לסיכום, יש כאן תופעה מרתקת של שני מחברים צעירים, האחד אדמו"ר והשני, כנראה, חסיד מן השורה, שבערך באותו זמן, כנראה ללא השפעה הדדית, כותבים על תרגילים בדימוי מודרך ככלי מרכזי בעבודת ה' החסידית. שניהם כותבים מתוך מגמה מוצהרת של חידוש ורענון החסידות, אלא שרבי קלונימוס פנה בעיקר פנימה, לאברכים החסידיים (ואפילו דרש סודיות), ואילו הרב אקשטיין ניסה כנראה להגיע לאוכלוסיה יהודית רחבה יותר. אולי זה מסביר במידה מסוימת את ההבדל הגדול שבין שתי השיטות בדימוי מודרך: רבי קלונימוס כותב

36. אבל עיין גם חובות התלמידים, עמ' פט-צ, בשם בית אהרן, "שהצדיקים היו משערים בעצמם קדם התפלה שהם שוכבים בקבר ובא אחד ואמר לו: קום עמד והתפלל". בעקבות זאת הרב צייטלין, במאמרו על חובות התלמידים, ראה בספר בעיה של "מרה שחורה". השוואה מעניינת אחרת היא בין התרגיל של הרב אקשטיין על מיתת בנו ובין קטע של רבי קלונימוס בצו זרוז, אות לה. שם רבי קלונימוס מתאר את מחלת בנו בשנת תרצ"ה, הייסורים שהבן סבל והרגשות הקשים של עצמו בזמן המחלה. בסוף הקטע רבי קלונימוס רושם גם את תחושותיו כשבנו סוף סוף התרפא, ואז את הכאב הנורא כשהבן נהרג בהפצצה גרמנית על ורשה בתחילת מלחמת העולם השנייה.

בסגנון 'תורני' מסורתי, ובנוסף לתרגילים עצמם מרבה לצטט ממקורות תורניים וחסידיים בספריו הפרטיקולאריים. לעומת זאת, ספרו של הרב אקשטיין כללי מאוד וכמעט אוניברסלי. הוא מצטט מעט מאד מקורות, כתוב בלשון קלה ועממית והתרגילים בו בנושאים כלל-אנושיים. אם כן, לא מפתיע שהספר יכול להיחשב כספר של 'הדרכה רוחנית' כללית בסגנון של 'ניו אייג'. זה בוודאי הרושם שמקבלים מהמהדורה האנגלית *Visions of a Compassionate World*.³⁷ לא כן ספרי רבי קלונימוס, שהם יהודיים ויחודיים לגמרי.

סיכום

ראינו אפוא שתרגילי מדיטציה משמשים מרכיב מרכזי בשיטה החסידית המעשית של רבי קלונימוס, שבספריו הזכיר שני סוגים של מדיטציה, הדימוי המודרך וההתבודדות, ובנוסף גם מסר לחסידיו הנבחרים את שיטת ההשקטה. בתרגילים בדימוי מודרך מתבסס רבי קלונימוס מפורשות על ספר נועם אלימלך, שממנו הוא לקח כמה תרגילים קצרים מאוד, והפך אותן לשיטה מגובשת, עם מגוון רחב של תרגילי דימוי מודרך, חלקם ארוכים מאוד. באותה תקופה הרב מנחם אקשטיין חיבר את הספר תנאי הנפש להשגת החסידות, וגם הוא שם את הדימוי המודרך במקום מרכזי מאוד. עמדנו על השוני בין התרגילים הפרטיקולאריים של רבי קלונימוס ובין אלו האוניברסליים של הרב אקשטיין, וגם קבענו שאין זיקה או השפעה כלשהי בין המחברים. בשיטת ההתבודדות שלו רבי קלונימוס כנראה הושפע עמוקות מרבי נחמן מברסלב, אף שבנושא זה אין הוא מזכיר את רבי נחמן, כמו שאין הוא מזכירו בכלל בספריו. אנו מקבלים את הרושם שרבי קלונימוס המציא בעצמו את שיטת ההשקטה מכיוון שאין הוא מזכיר או מרמז למקור, וגם לא גילינו משהו דומה בחסידות שלפניו.

בכל התרגילים אנו מגלים, ברובד החיצוני יותר, ניסיון להתקדם בעבודה בתחומים כמו תיקון המידות וכוונה בתפילה, וברובד הפנימי יותר מצאנו שהתרגילים קשורים לנושאים כמו עבודת המחשבה, פיתוח "ראייה עילאית"

37. עיין גם במבוא למהדורה האנגלית של ידידי ר' דוד זלר ז"ל: R. David Zeller z"l, p. 8. "But what is this book really about...merging psychology and mysticism, therapy and meditation, East and West...true developmental psychology". לשימוש עכשווי בדימויים במסגרת ניאו-חסידית, עי' דברי הרב שג"ר, זכרון ליום ראשון: דרשות לימים נוראים, עמ' 19, 20, 27, 30, 31, 39, 55.

(כהכנה לנבואה או רוח הקודש), ושאיפות מיסטיות לביטול, דבקות ואיחוד מיסטי.